

УДК 165+159.9

ЧОРНОМОРДЕНКО ІВАН,*доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії
Київського національного університету будівництва і архітектури***ЗАГРІЙЧУК ІВАН,***доктор філософських наук, доцент, професор кафедри філософії та соціології
Української державної академії залізничного транспорту, м. Харків*

ТИПОЛОГІЯ РАЦІОНАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена філософському аналізу основних типів наукової раціональності: класичної наукової раціональності, некласичної наукової раціональності, постнекласичних типів наукової раціональності. Показано, що класичний тип наукової раціональності зосереджує всю увагу лише на об'єкті наукового пізнання. Для некласичної наукової раціональності найбільш характерною є ідея співвіднесеності об'єкта наукового пізнання із засобами та операціями пізнавальної діяльності. Постнекласична наукова раціональність усвідомлюється філософами переважно як урахування співвіднесеності знань про об'єкт наукового пізнання не тільки з засобами пізнавальної діяльності, але також і з усіма ціннісно-цільовими структурами пізнавальної діяльності.

Ключові слова: наука; суб'єкт і об'єкт пізнання; раціональність; типологія наукової раціональності; позанаукові знання.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Проблема раціональності є однією з найбільш традиційних для філософії Нового часу, і сам термін "раціональність", власне, завдячує своєю появою філософам Нового часу, які переосмислили поняття "розум", представивши його не тільки як форму логічної структури об'єкта в континуумі знання, а і як імманентні розуму принципи об'єктивного осягнення світу. У некласичній філософії проблема раціональності та її типології перетворюється на одну з провідних, оскільки на тлі кардинальної трансформації розуміння природи та завдань людського розуму спостерігається плюралізм різних філософських позицій щодо перспектив розвитку суспільства. Постнекласична раціональність в сучасному науковому дискурсі розглядається як проблема світоглядна (Г. Андерсон, Дж. Дері, Г. Башляр [1], Н. Автономова [2] та ін.), як проблема аксіологічна (К. Хюбнер [3], Дж. Роулз [4], І. Чорноморденко [5-6], Д. Загрійчук [7]), як проблема мотивації діяльності соціального суб'єкта (К. Поппер, Т. Адорно [8], І. Касавін [9], А. Ракітов [10], Б. Пружинін [11] та ін.)

Сутність та історичні типи раціональності досліджували С. Злобін, В. Катасонов, М. Попович [12-13], О. Білокобильський [14], В. Додонова [15] та ін. Такий широкий інтерес філософської спільноти до типологізації цього феномену потребує постійних системних узагальнень як змістовного так і концептуального плану. Усе ще невіршеним завданням залишається конструктивно-критичне дослідження раціональності як рефлексивно усвідомлена проблематичність власного буття розуму.

Метою цього дослідження є спроба осмислити природу і типологію різновидів раціональності як у науковому пізнанні, так і в позанаукових формах знань.

Виклад основного матеріалу. Цілком суб'єктивно переважна більшість наших сучасників бага-

то в чому все ще продовжує, хоч це й мало відповідає здоровому глузду, ототожнювати себе з мешканцями Європи Нового часу, в першу чергу з тими з них, кому довелося жити в якомусь із відомих "сторіч розуму". Проте потрібно визнати те, що ставлення до багатьох кардинальних питань філософської онтології в умовах сьогодення виявляється зовсім іншим, ніж воно було в усі останні сторіччя, в які тогочасні європейські мислителі проголошували надто сумнівні претензії на якийсь особливий раціоналізм.

Уважаємо за необхідне для більш однозначного розуміння дати визначення самому предмету нашого дослідження, тобто поняттю "раціональне" і окреслити тим самим його смислове навантаження. На думку М.О.Булатова, "раціональне - це мислення як спосіб пізнання, специфікою якого є пізнання відношень і пов'язаних з ними властивостей. Оскільки вони не існують без речей, це утворює триаду: річ - властивість - відношення" [16, с. 421].

Особливого загострення та істотних змін зазнала переважна більшість кардинальних питань філософської онтології в ХХ ст., в першу чергу, в сфері сприйняття раціональності, а також усього того, що було тією чи іншою мірою пов'язаним з раціональністю, або ж тільки вважалось таким. Найбільш кардинально в двадцятому сторіччі такі зміни заторкнули ставлення до раціональності з боку інтелектуальної частини суспільства, в чому, звісно, немає нічого дивного, оскільки загальновідомо, що в плані суспільної свідомості інтелегенція здатна справді істотно випереджати суспільство загалом, до якого вона належить.

Навіть у дев'ятнадцятому сторіччі, не говорячи вже про всі попередні, які також претендували на те, щоб вважатись "сторіччями розуму", усієї уяви тогочасних філософів та науковців могло вистачати хіба що тільки на те, щоб досить категорично протиставляти раціональність насамперед усьому тому, що вважа-

лось тоді ірраціональним, або ж тільки сприймалось як щось ірраціональне, а в наш час не могло уважатись таким.

Крім того, потрібно визнати, що в дуже багатьох випадках таке протиставлення філософами та науковцями раціонального ірраціональному навіть у дев'ятнадцятому сторіччі було надто вже категоричним.

Однак у двадцятому сторіччі багато філософів стали поводитись усвідомлювати такий факт, що взагалі зовсім не обов'язково повинна існувати тільки одна якась єдино можлива раціональність, а що натомість можуть, та навіть повинні існувати зовсім різні типи раціональності.

Тоді ж вони змогли зрозуміти повною мірою і такий факт, що навіть сама природа раціональності не змогла б залишатися назавжди незмінною, тобто однаковою. Так само вона не змогла б залишатись абсолютною сталою.

Тому, фактично всупереч тому, що схильні були думати філософи та науковці не лише в дев'ятнадцятому, але також і в усіх попередніх століттях, природа раціональності з часом не тільки може, але навіть повинна змінюватись.

З усього зазначеного випливає, що основні типи раціональності можуть бути не зовсім однаковими, а в деяких окремих випадках вони цілком можуть навіть дуже відрізнитись між собою. Звідси напрошується такий очевидний висновок, що не менш відмінним повинно бути також і ставлення до усіх цих різних типів раціональності з боку різних представників суспільства.

Усі вищезазначені зміни в сприйнятті раціональності в суспільстві, які й самі були дуже суттєвими, не змогли б не бути безпосередньо пов'язані з тими кардинальними історичними зрушеннями, а також з тією переоцінкою усіх традиційних систем цінностей, які відбувались упродовж усього двадцятого сторіччя.

Зрозуміло, що всі ці найважливіші суспільні процеси двадцятого сторіччя, і в першу чергу кардинальна переоцінка суспільством усіх без винятку традиційних систем цінностей, про які говорилось вище, не могли, в свою чергу, не вплинути також і на ті зміни, які відбувались у ставленні інтелектуальної частини суспільства до раціональності.

Тим більше, що всі ті питання, які були так чи інакше, пов'язані зі сприйняттям та оцінкою раціональності інтелектуальною частиною суспільства, в принципі завжди повинні стосуватись в першу чергу структури філософської онтології, однак не можуть, разом з тим, всіяко не перетинатись з різного роду світоглядними питаннями.

Особливо важливого значення окреслена проблема сприйняття раціональності, а також ставлення до раціональності філософів та науковців почала набувати вже в двадцять першому столітті, насамперед у період все більш інтенсивної розбудови на теренах незалежної України по-справжньому нового для нас типу суспільства, який, слідом за іншими країнами, останнім часом прийнято називати "інформаційним" суспільством або ж "суспільством знань".

Крім того, можна вважати також, що ніяк не менш актуальним в умовах усього сучасного суспільства продовжує залишатись і розгляд та аналіз або вже наявних, або ж тих, які лише виникають в наш час, суперечностей між різними типами раціональності, зокрема між науковим та соціальним типами раціональності, причини яких можуть бути дуже різними.

Найбільш серйозною підставою для розгляду та аналізу наявних суперечностей між науковим та со-

ціальним типами раціональності може вважатись пов'язування в сучасній суспільній свідомості насамперед будь-якої наукової раціональності загалом з продукуванням таких значних глобальних ризиків, які створюють велику загрозу для усієї сучасної цивілізації і які вона досить часто і досить гостро переживає (найвідомішими прикладами можуть вважатись Чорнобиль, Фукусіма, Costa Concordia тощо).

Адже саме аспект видимого продукування різноманітних серйозних ризиків для усієї сучасної цивілізації науковою раціональністю найчастіше і найбільш гостро суперечить усім основним принципам соціальної раціональності, які в умовах сучасності виступають підставою максимального забезпечення існування усієї сучасної людської цивілізації.

З цієї причини саме наукова раціональність в умовах сьогодення багатьма сучасними філософами та науковцями продовжує розглядатись як один з найпомітніших та найважливіших чинників спричинення основних проблем виживання усього людства загалом з огляду на подальший усебічний розвиток науки й техніки.

Тим більше, потрібно визнати, що багато хто з сучасних філософів цілком серйозно стверджує, що раціональна культура взагалі може зробити людей чужими щодо світу, у якому їм доводиться жити і який ними здебільшого був створений.

Тому послідовна критика наукової раціональності набуває все більшого поширення в сучасному суспільстві в умовах відчутного загострення сучасної антропологічної кризи, в аспекті якої особливо гостро постають питання щодо можливості збереження людської особистості, так само як і щодо її духовності.

Потрібно визнати, що кризовий характер сучасної епохи набуває особливого загострення в сучасному українському суспільстві, оскільки воно все ще перебуває в стані системної трансформації соціально-економічної, політичної та духовно-культурної сфер.

У цьому аспекті досить поширеними в сучасному суспільстві можуть вважатись навіть такі розуміння наукової раціональності і така її оцінка, як здатність забезпечувати панування одних людей над іншими, а також як специфічної сучасної технології репресивної дії на особистість.

Окремі філософи та науковці навіть вважають загальноочевидним те, що всі наявні типи наукової раціональності в процесі осягнення, а також пізнання світу, не можуть в умовах сьогодення забезпечити людству та довкіллю не лише по-справжньому безпечно співіснування, але й також і стабільний розвиток, хоч ці філософи та науковці й не можуть це переконливо довести усім іншим.

Варто зазначити однак, що при всіх можливих недоліках раціональної культури, тут все ж таки не йдеться про такі собі заклики до принципової відмови від наукової раціональності, а тим більше не йдеться про заклики до принципової відмови від раціональності взагалі, як від найбільш активної форми ставлення свідомого людства до дійсності.

Адже потрібно визнати, що будь-які можливі послідовні заперечення раціональності як такої в умовах сучасності цілком виправданим буде розглядати як свідомий засіб для руйнування фундаменту функціонування системи, яка упорядковується тільки за допомогою розуму, а також його контролю над відтворенням тих елементів буття, які без свідомого та осмисленого діяння людства просто не здатні будуть відтворюватись.

До того ж в надзвичайно складних умовах розвитку сучасного суспільства саме раціональність може вважатись чи не єдиною можливим засобом для вироблення по-справжньому критичного мислення, яке власне тільки й може виявитися здатним до по-справжньому об'єктивної оцінки всіх тих кризових явищ, з якими в умовах сьогодення доводиться стикатися всьому сучасному людству.

Як особлива форма філософської рефлексії раціональність може концептуалізувати принцип усвідомлення людиною своєї присутності в світі. Ця особливість раціональності як особливої форми філософської рефлексії ставить на порядок денний питання пошуку більш нових та більш перспективних аспектів раціональності, які виявляються найбільш здатними до рефлексійно-ціннісного способу розв'язання проблем сучасної людини, а також до успішного подолання кризового стану традиційної раціональності.

Однак в умовах сьогодення в філософії все більше усвідомлюється також і принципова можливість виникнення конфліктів не тільки між науковим та соціальним типами раціональності, але навіть можливість виникнення конфліктів між різними типами власне наукової раціональності.

Наукова раціональність традиційно може поділятися на декілька відомих основних типів: класична наукова раціональність, некласична наукова раціональність, а також постнекласичні типи наукової раціональності.

Можна вважати, що всьому класичному типу наукової раціональності є найбільш властивим зосереджувати всю увагу лише на об'єкті наукового пізнання, а це означає "вносити за дужки" практично все те, що стосується суб'єкта пізнання, а також засобів пізнавальної діяльності. З цієї причини в класичній науці всі основні закони мали бути детерміновані й зворотні в часі.

Крім того, для класичного типу наукової раціональності обґрунтовані такі риси як принципова позачасовість, навіть елімінація часу з життєвих процесів, а також принципова врівноваженість, що в основному практично майже цілком виключає з розуміння та пізнання будь-які процеси нестабільності, спонтанності, хаотичності.

У свою чергу, для всього некласичного типу наукової раціональності найбільш характерною може вважатись ідея співвіднесеності об'єкта наукового пізнання із засобами та операціями пізнавальної діяльності; експлікація цих засобів та операцій пізнавальної діяльності виступає основною умовою одержання істинного знання про об'єкт наукового пізнання.

Постнекласичний тип наукової раціональності усвідомлюється філософами в першу чергу як урахування співвіднесеності знань про об'єкт наукового пізнання не тільки із засобами пізнавальної діяльності, але також і з усіма ціннісно-цільовими структурами пізнавальної діяльності.

Кожний з вищеназваних типів наукової раціональності передбачає насамперед переважне пізнавальне освоєння об'єктів певної системної організації: малих систем, великих систем, а також систем, які саморозвиваються.

Разом з тим, усе більш очевидним в процесі накопичення різноманітних фактів стає також те, що наукове пізнання не варто вважати єдиною можливим шляхом набуття людством життєво важливої, а також необхідної для нього інформації.

На нашу думку, сьогодні уже цілком можна говорити також про початок поступового інтелектуаль-

ного повороту філософії до ненаукових та позанаукових знань, які свого часу надто беззастережно відкидало, а також надмірно таврувало західноєвропейське Просвітництво.

Не намагаючись поставити під сумнів важливість та потрібність для усього людства наукових знань, а також ту величезну роль, яку наука відіграла в минулому, а також відіграє в сучасному суспільстві загалом, необхідно все ж таки звернути увагу на усі такі типи знань, які були здобуті не за допомогою засобів науки, а тому мають зовсім інший характер і які, з цієї причини, цілком існують поза межами науки [6].

Неупереджений аналіз усього світового історико-культурного процесу загалом переконливо свідчить про те, що міфологічний, філософський, релігійний, мистецький шляхи пізнання (а зовсім не науковий) впродовж дуже тривалого часу домінували в усіх аспектах в культурному поступі людства. Крім того, вони також успішно задовольняли всі тогочасні інформаційно-практичні, та духовні потреби суспільства.

Власне наука, як особливий суспільний інститут і особлива спільнота фахівців (те, що називають науковим співтовариством) змогла остаточно сформуватись, якщо використовувати ці терміни в буквальному значенні слова, тільки на початку сімнадцятого сторіччя, та й то спочатку тільки в Західній Європі. І лише з середини двадцятого сторіччя почала визнаватися її провідна роль у суспільному розвитку всього людства.

Варто зазначити, що і в наш час позанаукові шляхи здобуття знань не втратили остаточно свого значення для людства, оскільки вони відображають та виражають цілу низку сфер буття людини і світу (зокрема, індивідуальний досвід [17], побутову сферу, укорінені етнічні та інші традиції, усе сакральне, усе інтимне, трансцендентне тощо), які насамперед в силу специфіки сучасної науки (її абстракцій, а також її експериментальних методів, її раціонально-системних побудов тощо) не можуть охоплюватися наукою, або ж просто в сучасному вигляді залишаються фактично недоступними для науки.

Якщо порівнювати зазначені властивості сучасного наукового знання з властивостями позанаукових знань, то виявляється, що у них є досить багато спільного: і наукові знання, і позанаукові знання можуть вважатись знаннями нелінійними, для обох різновидів знань властивим є "можливість чого завгодно", їхні об'єкти мають усі прикмети віртуальності, або символічності.

Скажімо, і міф, і мистецтво, і релігія тощо мають справу, не стільки з просторово та часово наявними об'єктами, скільки з об'єктами символічними, або, як в наш час заведено казати, з віртуальними об'єктами.

Що ж до культуротворчих функцій позанаукового знання, то воно в умовах сьогодення виконує їх не стільки прямолінійно, скільки шляхом досить складних трансформацій та багаторазового кодування та розкодування позанаукових знань [15].

Можна погодитися з такими сучасними дослідниками, як І. Т. Касавін, котрі вважають що, наприклад, таке загальновідоме позанаукове знання, яким завжди був міф, до якого також когнітивно близькі багато інших видів позанаукового знання, внаслідок свого змісту, а також способів функціонування і мови останнього, може розв'язувати будь-які задачі, але в межах свого поля, тобто в межах властивих для нього правил [9, с. 253].

Висновки

Не може існувати тільки одна єдино можлива форма раціональності, а є певне розмаїття типів раціональності, що обумовлено актуальною для того чи іншого історичного періоду сукупністю когнітивно-ціннісних критеріїв, пізнавальних ідеалів, стандартів обґрунтованості, доказовості та інших базисних критеріїв. Якщо класичному типу раціональності властиві такі ознаки як прямий онтологізм (пряме співвіднесення знань та реальності), монотеоретизм (уявлення про те, що має бути єдина теорія, яка правильно описує реальність), об'єктивізм, некласичному - методологізм (припущення, що знання та реальність можуть співвідноситися не прямим, а складним чином), політеоретизм, суб'єктивізм (як визнання суб'єктивної складової науки та складної взаємодії суб'єктно-об'єктних взаємодій), то у надзвичайно складних умовах сучасного суспільства, коли так само ускладнилися уявлення про наукове знання, ознаками нової (постнекласичної) раціональності стало визнання обмеженості наукових знань для пізнання реальності, а також необхідність урахування ціннісних параметрів світу, оскільки навіть найменше втручання в складні системи може призводити до катастроф і руйнування нав'язаних станів і систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башляр Г. Новый рационализм : [пер. с франц.] / Г. Башляр - М.: Прогресс, 1987. - С.124.
2. Автономова Н.С. Рассудок. Разум. Рациональность : [монография] / Н.С.Автономова. - М.: Наука, 1988. - 287 с.
3. Хюбнер К. Критика научного разума : [пер. с нем.] / Курт Хюбнер. - М., 1994. - 326 с.

Чорноморденко Иван,

доктор философских наук, профессор, профессор кафедры философии Киевского национального университета строительства и архитектуры

Загрийчук Иван,

доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии и социологии Украинской государственной академии железнодорожного транспорта, г. Харьков

ТИПОЛОГИЯ РАЦИОНАЛЬНОСТИ

Статья посвящена философскому анализу основных типов научной рациональности: классической научной рациональности, неклассической научной рациональности, постклассических типов научной рациональности. Показано, что классический тип научной рациональности сосредотачивает все внимание исключительно на объекте научного познания. Для неклассической научной рациональности наиболее характерной является идея соотношенности объекта научного познания относительно операций познавательной деятельности. Постнеклассическая научная рациональность осмысливается философами преимущественно как учет соотношенности знаний об объекте научного познания не только со средствами познавательной деятельности, но также и со всеми ее ценностно-целевыми структурами.

Ключевые слова: наука; субъект и объект познания; рациональность; типология научной рациональности; венаучные знания.

Chornomordenko Ivan,

Ph.D., Professor, Professor Department of Philosophy Kyiv National University Engineering and Architecture

Zahriyчук Ivan,

Doctor of Philosophy, Professor Department of Philosophy and Sociology Ukrainian State Academy of Railway Transport, Kharkov

TYPOLOGY OF RATIONALITY

The article tells about the philosophical analyze of rationality. Traditionally several main types of scientific rationality are distinguished: classical scientific rationality, non-classical scientific rationality, and also post-non-classical types of scientific rationality. The classical type of scientific rationality concentrates the whole attitude

4. Роулз Дж. Теория справедливости : [пер. с англ.] / Дж. Роулз. - Новосибирск: Изд-во НГУ, 1995.
5. Чорноморденко І. В. Позанаукові знання і культуротворчий процес: [Монографія] / І. В. Чорноморденко. - К.: КНУБА, 2010. - 360 с.
6. Чорноморденко І. В. Проблема існування знання за межами науки: [Монографія] / І. В. Чорноморденко. - К.: КНУБА, 2005. - 306 с.
7. Загрийчук І. Д. Духовна культура: проблема самовизначення / І. Д. Загрийчук // Схід. - 2009. - № 4. - С.105-108.
8. Логика социальных наук: Адорно против Поппера // Вопросы философии. - 1992. - № 10.-С. 60-76.
9. Касавин И. Т. Типология чтения. (К типологии текстов и текстовых эпох) / И. Т. Касавин // Философия науки. - 2006. - С. 253.
10. Ракитов А. И. Информационная революция : [монография] /А. И. Ракитов. - М., 1992. - 340с.
11. Пружинин Б. И. Рациональность и историческое единство научного знания: (Гносеологический аспект) : [монография] / Б. И. Пружинин. - М. : Наука, 1986.
12. Попович М. Бути людиною : [Монографія] / Мирослав Попович. - К.: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 2011. - 223 с.
13. Попович М.В. Раціональність і виміри людського буття : [Монографія] / Мирослав Попович.- К., 1997.
14. Белокобыльский А.В. Основания и стратегии рациональности Модерна : [Монография] / А.В.Белокобыльский. - К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. - 244 с.
15. Додонова В.І. Постнекласичний дискурс соціальної раціональності : [Монографія] / В. Додонова. - Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2011. - 340 с.
16. Булатов М.О. Філософський словник / М.О. Булатов. - Київ: Стило, 2009. - С. 421.
17. Мінаков М.А. Історія поняття досвіду: [Монографія] / М.А. Мінаков. - Київ: ПАРАПАН, 2007. - 380 с.

exclusively on the object of scientific cognition only. For non-classical scientific rationality the most characteristic is the idea that the object of scientific cognition is correlated with the means and operations of cognitive activities. Post-non-classical scientific rationality is realized by philosophers mainly as taking into account the correlation of knowledge about the object of scientific cognition not only with the means of cognitive activities but also with all value-target structures of cognitive activities.

In the twentieth century many philosophers began to realize slowly that there shouldn't be only one possible rationality but there can be and even should exist absolutely different types of rationality. Moreover, only in the twentieth century philosophers were able to understand to the full extent that even the nature rationality couldn't be unchangeable forever, that is the same. The nature of rationality couldn't be without changes that absolutely stable. In contemporary social consciousness the most serious grounds for study and analyses of present contradictions between scientific and social types of rationality can be the connection of every scientific rationality with production of such important global risks which are very dangerous for the whole contemporary civilization and which it experiences rather often in complicated way (the well-known examples are Chornobyl, Fukushima, Costa Concordia etc.).

Key words: science; subject and object of cognition; rationality; typology of scientific rationality; beyond-scientific knowledge.

REFERENCES

1. Bashlyar G. (1987), *The New Scientific Spirit*, Beacon Press, Boston, 1985 (eng).
2. Avtonomova N.S. (1988), *Sanity. Mind. Rationality*, Nauka, Moscow, 287 p. (rus).
3. Hubner Kurt (1978), *Kritik der wissenschaftlichen Vernunft*, Freiburg/Munchen, Verlag Karl Alber, 1978 (death).
4. Rawls John (1971), *A Theory of Justice* (Original ed.), *Belknap Press of Harvard University Press*, Cambridge (eng).
5. Chornomordenko I. V. (2010), *Non-scientific knowledge and culture-process*, *KNUBA*, Kyiv, 360 p. (ukr).
6. Chornomordenko I. V. (2005), *The problem of the existence of knowledge beyond science*, *KNUBA*, Kyiv, 306 p. (ukr).
7. Zagriyuchuk I. D. (2009), *Skhid*, № 4, pp.105-108 (ukr).
8. *The logic of the social sciences: Adorno against Popper* (1992), *Voprosy filosofii*, 10, pp. 60-76 (rus).
9. Kasavin I. T. (2006), *Filosofiya nauki*, p. 253 (rus).
10. Rakitov A. I. (1992), *The information revolution*, *Nauka*, Moscow, 340 p. (rus).
11. Pruzhinin B. I. (1986), *Rationality and historical unity of scientific knowledge (epistemological aspect)*, *Nauka*, Moscow (rus).
12. Popovich M. (2011), *Be a Man*, *Publ.: «Kievo-Mogilyan'ka akademiya»*, Kyiv, 223 p. (ukr).
13. Popovich M.V. (1997), *Rationality and dimensions of human existence*, Kyiv (ukr).
14. Belokobylskiy A.V. (2008), *Reasons and rationality of Modernity strategy*, *PARAPAN*, Kyiv, 244 p. (rus).
15. Dodonova V.I. (2011), *Postnonclassical discourse of social rationality*, *Donetsk State National University*, Donetsk, 340 p. (ukr).
16. Bulatov M.O. (2009), *Philosophical Dictionary*, *Stilos*, Kyiv, p. 421 (ukr).
17. Minakov M.A. (2007), *The history of the concept of experience*, *PARAPAN*, Kyiv, 380 p. (ukr).

© Чорноморденко Іван, Загрійчук Іван
Надійшла до редакції 09.10.2013